

УДК 159.345

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА РОЗРОБКА КОМПЛЕКСНОЇ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОЗОВОБ'ЯЗАНИХ ДО ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В ЗОНІ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Білоцерківська Ю.О., к. психол. н.,
доцент кафедри практичної психології
Українська інженерно-педагогічна академія

У статті уточнено й розроблено основні професійно значущі соціально-психологічні, психологічні та психофізіологічні якості військовозобов'язаних, необхідні для діяльності в період проведення анти-терористичної операції. З метою визначення рівня підготовки мобілізованих офіцерів запасу визначено та класифіковано три категорії військовозобов'язаних за рівнем професійної готовності до виконання бойових завдань як командирів підрозділів тактичного рівня в особливий період – антитерористична операція. На основі проведеного аналізу й досвіду роботи фахівців ХУПС та УІПА виділено основні професійно значущі якості військовозобов'язаних, які потрібно вивчати під час мобілізації за призовом, на посадах осіб офіцерського складу. Підібрано психологічні методики, розроблено спеціальний метод експертного оцінювання, основу якого становить принцип ефективного виконання військово-професійної діяльності.

Ключові слова: психологічна готовність військовослужбовців до професійної діяльності в особливих і екстремальних умовах, професійно значущі якості військовозобов'язаних, рівні індивідуально-психологічних якостей військовозобов'язаних.

В статье уточнены и разработаны основные профессионально значимые социально-психологические, психологические и психофизиологические качества военнообязанных, необходимые для деятельности в период проведения антитеррористической операции. С целью определения уровня подготовки мобилизованных офицеров запаса определены и классифицированы три категории военнообязанных по уровню профессиональной готовности к выполнению боевых задач в качестве командиров подразделений тактического уровня в особый период – антитеррористическая операция. На основе проведенного анализа и опыта работы специалистов ХУВС и УИПА выделены основные профессионально значимые качества военнообязанных, которые следует изучать при проведении мобилизации по призыву, на должностях лиц офицерского состава. Подобраны психологические методики, разработан специальный метод экспертной оценки, основу которого составил принцип эффективного выполнения военно-профессиональной деятельности.

Ключевые слова: психологическая готовность военнослужащих к профессиональной деятельности в особых и экстремальных условиях, профессионально значимые качества военнообязанных, уровни индивидуально-психологических качеств военнообязанных.

Bilotserkivska Yu.O. RATIONALE AND DEVELOPMENT OF COMPREHENSIVE STUDY METHODS INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL QUALITIES CONSCRIPTS K SERVICE IN ATO ZONE

In this work we have been refined and developed the basic professionally significant psychosocial, psychological and physiological quality of military service, required for the operation at the time of the ATO. In order to determine the level of preparation of mobilized reserve officers were identified and classified three levels of military service categories by level of professional readiness to perform combat missions as the unit commanders of tactical level in the special period – ATO. Based on the analysis and experience of experts and HUVS and UIPA we identified the key professionally significant qualities of the persons liable, which should be studied during the mobilization on an appeal in positions of officers persons. Selected psychological techniques, developed a special method of peer review, which was the basis of the principle of the effective implementation of the military profession.

Key words: psychological readiness of militaryman in the professional activity in special and extreme conditions, professionally significant quality of conscripts, levels of individual psychological qualities of military service.

Постановка проблеми. За останні десять років істотно трансформувалося наше суспільство: соціальні, політичні, економічні фактори зазнали змін, що, у свою чергу, позначилося й на соціумі, його поведінці, мотивах, цінностях і ціннісних орієнтаціях. Сучасний темп життя диктує нові умови со-

ціальної інтеграції людини, перегляд світогляду в багатьох сферах життя. Військовослужбовці тепер виконують свій обов'язок не просто в особливих умовах, а й в екстремальних (ведення бойових дій у зоні антитерористичної операції (далі – АТО)). Тенденція до збільшення кількості різних

загроз зумовлює необхідність формування в особового складу навичок безпечної поведінки та психологічної готовності до дій в умовах проведення АТО. У зв'язку з вище вказаним у Харківському університеті Повітряних Сил ім. І. Кожедуба була проведена науково-дослідна робота «Яшма», учасником якої була автор статті.

Ступінь розробленості проблеми.

Сьогодні як ніколи важливою є психологічна готовність військовослужбовців до виконання професійної діяльності в особливих та екстремальних умовах; здатність долати наслідки впливу підвищених навантажень на психіку; вміння успішно протистояти впливу різноманітних стресогенних факторів, зберігаючи при цьому високу професійну працездатність.

На цей час в науковій літературі існує багато визначень готовності, всі автори сходяться на тому, що готовність до діяльності – це схильність суб'єкта орієнтувати свою діяльність певним чином [1; 2]. Під психологічною готовністю розглядається система психологічних і психофізіологічних характеристик суб'єкта, що забезпечують успішність і результативність певних дій та діяльності. Стан психологічної готовності є важливою умовою успішного виконання своїх обов'язків, використання знань, досвіду, особистісних якостей, збереження самоконтролю й перебудови своєї діяльності в разі появи непередбачених перешкод. Однією з форм психологічної готовності є готовність до дій в екстремальних ситуаціях. Аналіз цієї проблеми показав, що психологічна готовність у рамках екстремальної психології розглядається в тісному взаємозв'язку з такими поняттями, як психологічна підготовленість, надійність психіки, психологічний стан, психологічний відбір, прогнозування станів, екстремальна ситуація [2].

Отже, зрозуміло, що до офіцерів висувається багато вимог. Ми повинні вміти діагностувати рівень підготовки та індивідуально-психологічні якості мобілізованих офіцерів запасу.

З огляду на украй складну обстановку в державі, великі проблеми, що виникають у зоні АТО загалом і під час мобілізації зокрема, перед нами (в межах НДР «Яшма») стояли численні завдання. Першочерговим завданням було визначення індивідуально-психологічних і професійно важливих якостей військовозобов'язаних з урахуванням специфіки діяльності останніх у період проведення АТО. Не менш важливим було обґрунтування методів і способів діагностики та здійснення аналізу й обробки первинних результатів.

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтування методичного інструментарію психологічного вивчення військовозобов'язаних і розробка методичних указівок щодо його застосування; розробка комплексної методики вивчення індивідуально-психологічних якостей військовозобов'язаних і створення відповідного програмного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення рівня підготовки мобілізованих офіцерів запасу нами визначено та класифіковано три рівні їх готовності до проходження служби в особливий період – АТО. Підібравши психологічні методики, розробили спеціальний метод експертного оцінювання, основу якого становить принцип ефективного виконання військово-професійної діяльності. Цей метод дав змогу визначити три основні групи офіцерів запасу за готовністю виконання служби:

- придатний для виконання офіцерських обов'язків;
- частково придатний, але з потребою в доповненні знань;
- не придатний і має потребу в психологічній корекції особистості.

Перший рівень – група офіцерів, котрі мобілізовані й готові до виконання військових завдань. Вони мають потужну силу волі, тобто на них можна покластися; їх не лякають ні нові доручення, ні далекі поїздки, ні труднощі; вони мають сильну тверду позицію. Виявлено, що офіцери демонструють високу гнучкість мислення, здатність до узагальнення та аналізу; швидко переключають увагу з одного завдання на інше; швидко й точно сприймають завдання. Мають високі показники здатності до лідерства. У процесі виконання професійних обов'язків орієнтовані на досягнення успіху загалом і досягнення влади, іноді – на визнання й повагу. Офіцери цього рівня спрямовані на справу, тобто зацікавлені у вирішенні професійних проблем, орієнтовані на ділову співпрацю та здатні відстоювати власну думку в інтересах справи. Вони демонструють високий рівень організаторських і комунікативних здібностей:

- не губляться в новій обстановці;
- швидко знаходять однопумців і прагнуть розширити коло власних знайомств;
- виявляють ініціативу в спілкуванні;
- здатні приймати рішення в складних, нестандартних ситуаціях;
- здатні приймати самостійні рішення та домагатися сприйняття іншими їхніх рішень;
- люблять організовувати тощо;
- наполегливі.

Мають високий рівень самооцінки: впевнені в собі, адекватно реагують на зауваження інших, рідко сумніваються в необхідності

своїх дій. Офіцери першої групи демонструють високий рівень опірності стресу.

Другий рівень – військовослужбовці офіцерського складу, що готові нести службу при додатковій професійній підготовці. Вони демонструють середні показники за вольовими шкалами, тобто якщо вони зіткнуться з перешкодою, то почнуть діяти, щоб подолати її, але не так швидко, як офіцери першого рівня. Вони мають середню гнучкість мислення, здатність до узагальнення та аналізу, не дуже швидко переключають увагу з одного завдання на інше. Демонструють середні показники з лідерства. Орієнтовані в процесі виконання професійних обов'язків на досягнення влади й визнання та повагу. Вони спрямовані на себе й спілкування, орієнтуються на спільну діяльність і винагороду безвідносно від змісту роботи, схильні до суперництва, прагнуть за будь-яких умов підтримувати взаємини з людьми. Характерний середній рівень прояву комунікативних та організаторських здібностей: відстоюють свою думку, проте потенціал їхніх схильностей не відрізняється стійкістю. Щодо самооцінки, то офіцери цієї групи демонструють середній рівень, тобто вони не страждають комплексом неповноцінності й час від часу намагаються підлаштовуватися під інших. Мають пороговий ступінь опірності стресу.

Третій рівень становлять мобілізовані офіцери, які мають слабку силу волі, тобто на них не можна поклатися, виконують поставлене завдання тільки тоді, коли воно їм цікаво. Виявлено, що офіцери демонструють слабку гнучкість мислення, здатність до узагальнення та аналізу, повільно переключають увагу з одного завдання на інше. Мають низькі лідерські показники. Орієнтовані в процесі виконання професійних обов'язків на досягнення влади, іноді – на визнання й повагу. Спрямовані офіцери цього рівня на себе та спілкування, тобто демонструють зацікавленість у діловій співпраці, проте не здатні відстоювати власну думку в інтересах справи. Мають низький рівень організаторських і комунікативних здібностей: можуть загубитися в новій обстановці; рідко виявляють ініціативу; не здатні приймати рішення в складних, нестандартних ситуаціях. Також демонструють низький рівень самооцінки: не впевнені в собі; неадекватно реагують на зауваження інших і часто сумніваються у своїх діях. Офіцери мають низький рівень опірності стресу. Усе це свідчить про те, що ця група офіцерів не готова до виконання завдань і їм потрібні додаткові професійні заняття й психологічна корекція.

Спираючись на практичний досвід психологів ХУПС та УІПА й використовуючи накопичений досвід, ми пропонуємо класифікувати мобілізованих офіцерів запасу для подальшої їхньої професійної діяльності за трьома групами. Ми пропонуємо низку тестових методик для аналізу індивідуально-психологічних характеристик і професійно важливих якостей мобілізованих офіцерів запасу. Для підвищення ефективності діагностування за допомогою цих психологічних тестів ми плануємо розроблення програмного забезпечення.

Необхідність вирішення цих завдань зумовила створення експертної групи, до якої увійшли фахівці ХУПС: психологи НДЛ № 21, викладачі кафедри загальновійськової тактики та кафедри психології і педагогіки ХУПС. Також були залучені цивільні фахівці з практичної психології Української інженерно-педагогічної академії (УІПА).

Результатом роботи експертної групи стала розробка й уточнення основних професійно значущих соціально-психологічних, психологічних і психофізіологічних якостей військовозобов'язаних, необхідних для діяльності в період проведення АТО. Соціально-психологічні якості військовозобов'язаних визначають рівень виховання, духовного та фізичного розвитку, ступінь військово-професійної спрямованості й мотивації. Психологічні якості характеризують рівень пізнавальних, емоційних і вольових процесів військовозобов'язаних, їхні індивідуально-психологічні особливості: інтелектуальні здібності, темперамент, властивості нервової системи, а також рівень нервово-психічної стійкості. Психофізіологічні якості військовозобов'язаних визначають ступінь їх стійкості до впливу стрес-чинників, реакцію на нештатні й аварійні ситуації, ступінь оптимального рівня психофізіологічних показників, за яких бойові завдання виконуються надійно та успішно.

Отже, професійно значущі якості військовозобов'язаних інтегрують таке:

- соціально-психологічні якості (товариськість, емоційну врівноваженість, самостійність, вимогливість до себе й інших, комунікативність);
- психологічні якості (стійкість і концентрацію уваги, гарну оперативну пам'ять, швидкість мислення, вміння визначити пріоритетну інформацію, витривалість і рухливість нервової системи, здатність зберігати психологічну готовність до активних дій за умови тривалого фізичного напруження, емоційну стійкість, упевненість у власних силах);
- психофізіологічні (психомоторні) якості (гарний фізичний розвиток, точність і

швидкість зорового (слухового) сприйняття, точний окомір, рухливість рук і ніг, розвинуте відчуття ритму, виважену координацію рухів тощо).

На основі потрібних професіограм і експертних оцінок було визначено категорії військовозобов'язаних за рівнем професійної готовності до виконання бойових завдань як командирів підрозділів тактичного рівня.

На основі проведеного аналізу та досвіду роботи фахівців ХУПС були виділені основні професійно значущі якості військовозобов'язаних, які потрібно вивчати під час мобілізації за призовом, на посадах осіб офіцерського складу:

- рівень інтелекту;
- мотивація та спрямованість;
- сила волі;
- лідерські й організаторські здібності;
- фізичний розвиток;
- наявність почуття відповідальності;
- швидкість прийняття рішення (реакція);
- стан здоров'я;
- увага;
- психологічна стійкість;
- наявність почуття самозбереження;
- стійкість до зовнішніх подразників;
- рівень професійних знань, умінь, на-

вичок (рівень володіння бойовою технікою, знання загальнобойових статутів і володіння тактикою ведення бою).

Виходячи з указаних професійно значущих якостей військовозобов'язаних, ми підібрали методики (таблиця 1).

Основним завданням щодо вибору тестових методик було створення мобільної, недовготривалої та ефективної методики з комплексного вивчення професійних якостей військовозобов'язаних. Вибір тестових методик було здійснено за такими критеріями:

- невеликий обсяг питань з метою скорочення часу тестування;
- можливість використовувати як усі методики в комплексі, так і вибірково декілька з них;
- можливість створення алгоритму опитування за допомогою технічних засобів і подальшої комп'ютеризації цих методик.

З метою ефективної інтерпретації отриманих результатів розроблено алгоритм, оснований на досвіді попередніх робіт (як указувалося раніше, перевірка та апробація створеної методики, на жаль, неможлива у зв'язку з обмеженням часу на виконання завдання НДР).

Таблиця 1

Пропозиції щодо діагностування

№ з\п	Методика	Параметри, що досліджуються
1	Діагностика вольового потенціалу особистості	воля
2	Короткий орієнтовний тест (короткий відбірковий тест, тест КІТ С.Н. Бузина, Е.Ф. Вандерлика)	увага, сприйняття, інтелект, мислення, мова
3	Самооцінка лідерства	лідерство
4	Діагностика мотиваторів соціально-психологічної активності особистості	мотивація
5	Діагностика спрямованості особистості» (орієнтаційна анкета Басса)	спрямованість
6	Діагностика комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2)	комунікативні схильності, організаторські схильності спілкування, управління
7	Вербальна діагностика самооцінки особистості	самооцінка
8	Методика визначення стресостійкості й соціальної адаптації Холмса і Раге	ступінь опірності стресу
9	Методика виявлення й аналіз професійно важливих якостей фахівців системи «Людина-техніка»	інтерес до техніки, фізичний розвиток, наявність почуття відповідальності, швидкість прийняття рішення (реакція), стан здоров'я, увага, психологічна стійкість, наявність почуття самозбереження, стійкість до зовнішніх подразників, схильність до одноманітної роботи, технічна грамотність
10	Комп'ютерні програми «Діагност», «Тактика»	перевірка рівня знань, умінь, навичок військовозобов'язаного як командира взводу-батальйону на командно-тактичному рівні

Експертною групою на основі результатів попередніх робіт виділено три рівні індивідуально-психологічних якостей військовозобов'язаних.

Перший рівень характеризується відносно рівним емоційним фоном у діяльності, самостійністю, самокритичністю, ініціативністю, раціональністю й адекватністю оцінювання зовнішніх подій, високою активністю і працездатністю, точною постановкою цілей і завдань, високою відповідальністю, швидкістю й чіткістю реагування на всі команди, низьким і частково середнім рівнями емоційного збудження, низьким рівнем особистісної тривожності, середнім рівнем мотивації.

Другий рівень характеризується незначними перепадами в емоційному фоні в діяльності, самостійністю, самокритичністю, незначними помилками в оцінюванні зовнішніх подій, зниженою активністю і працездатністю, заниженим усвідомленням поставлених цілей і завдань, середнім і частково низьким рівнями емоційного збудження, середнім і частково низьким рівнями особистісної тривожності, середнім рівнем мотивації.

Третій рівень характеризується значними перепадами в емоційному фоні в діяльності, сильними емоційними реакціями на зовнішні події, дезорганізацією за впливами несподіваних подразників, підвищеною емоційною дратівливістю, частим виявом хвилювання, недостатньою впевненістю у власних силах, низькою активністю і працездатністю, середнім і частково високим рівнями емоційного збудження.

Для подальшої адаптації створеної методики дослідження до комп'ютерних

програм після виділення трьох груп індивідуально-психологічних якостей військовозобов'язаних експертами було запропоновано інтерпретацію отриманих результатів по кожному з тестів згідно з трьома рівнями.

Висновки. Особистісні характеристики військовозобов'язаних, які потрібно вивчати під час мобілізації з метою їх успішної адаптації до діяльності в особливих та екстремальних умовах, такі:

- фізичний стан;
- морально-ділові якості;
- лідерські якості;
- мотивація;
- спрямованість;
- рівень володіння професійними знаннями та навичками військового керівника;
- рівень загального інтелекту (інтелектуальна й когнітивна гнучкість, загальна обізнаність, практичне мислення, координація здібностей);
- рівень особистісної стабільності (надійність, адаптивність до стресу, впевненість у собі, відповідальність, соціабельність, комунікативні здібності);
- рівень напруженості, тривожності й ступінь прояву психопатологічних симптомів;
- психодинамічні властивості (нейротизм, екстравертированість та інтровертированість, тип вегетативної саморегуляції).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Смирнов Б.А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б.А. Смирнов, Е.В. Долгополова. – Х. : Гуманитарный Центр, 2007. – 292 с.
2. Тимченко А.В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях / А.В. Тимченко. – Х. : ХВУ, 2009. – 243 с.